

Μακεδονικά

Τόμ. 23, Αρ. 1 (1983)

Ιππείς σε ανάγλυφους βωμούς από τη Βέροια

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη

doi: [10.12681/makedonika.336](https://doi.org/10.12681/makedonika.336)

Copyright © 2014, Πολυξένη Αδάμ-Βελένη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αδάμ-Βελένη Π. (1983). Ιππείς σε ανάγλυφους βωμούς από τη Βέροια. *Μακεδονικά*, 23(1), 172–191.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.336>

ΙΠΠΕΙΣ ΣΕ ΑΝΑΓΛΥΦΟΥΣ ΒΩΜΟΥΣ ΑΠΟ ΤΗ ΒΕΡΟΙΑ*

Ανάμεσα στις ανάγλυφες παραστάσεις των ταφικών βωμών, που βρέθηκαν στη Βέροια, ξεχωρίζει μια ομάδα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος. Πρόκειται για ένα σύνολο ένδεκα παραστάσεων με κοινό θέμα, αυτό του ιππέα, που κοσμούει την κύρια ή και τις δευτερεύουσες πλευρές οκτώ βωμών¹. Παρόλο ότι οι καλύτερες ποιοτικά της σειράς είναι γνωστές από παλιά²

* Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην προϊσταμένη της ΙΖ' Εφορείας Αρχαιοτήτων Έδεσσας κ. Μ. Σιγανίδου, Έφορο Αρχαιοτήτων, που μου έδωσε τη δυνατότητα να μελετήσω το υλικό, στον καθηγητή κ. Φ. Πέτσα που μου παραχώρησε ευχαρίστως την άδεια δημοσιεύσεώς του και στον καθηγητή κ. Δ. Παντερμαλή για τις πολύτιμες συμβουλές του κατά τη διάρκεια επεξεργασίας του υλικού.

1. Από την ομάδα εξαιρούμε την παράσταση του βωμού με αρ. ευρ. Μ. Βεροίας 282, διότι παρουσιάζει ορισμένα στοιχεία που δημιουργούν αμφιβολίες για την αυθεντικότητά της. Παρόλο που η αρχιτεκτονική μορφή του μνημείου είναι καλής ποιότητας και η προσεγγμένη επιγραφή που φέρει στην πρόσοψη (Φλαούτος/Αγάθων/ Ήρωας) θα το τοποθετούσε χρονικά μέσα στο πρώτο μισό του 2ου αι. μ.Χ., το ανάγλυφο πεδίο είναι εξαιρετικά πρόχειρο. Διακρίνεται ένα κακότεχνο άλογο ή ημίονος και τα πόδια μιας μορφής στην κοιλιά του, ενώ στη ράχη του υπάρχει ένα δυσδιάκριτο αντικείμενο που ερμηνεύτηκε σαν σέλλα ή σαν πεσμένο σώμα νεκρού στη ράχη του αλόγου (βλ. σχετ. BSA XLI, 1940-45, 109, και ΑΔ 24, 1969, Β² Χρον., 325). Δεδομένου ότι το ανάγλυφο λαξεύτηκε, προφανώς, μετά την επιγραφή και ότι το κακότεχνο σχέδιο και η άπειρη εκτέλεσή του μαρτυρούν τεχνική αδαία και έξω από το ελληνορωμαϊκό πνεύμα, επιτρέπει να εκφράσουμε την άποψη ότι η παράσταση λαξεύτηκε σε περίοδο μετά τη ρωμαϊκή, άγνωστο πότε ακριβώς, συνυπολογίζοντας το γεγονός ότι το μνημείο βρισκόταν εκτεθειμένο σε αυλή ιδιωτικής κατοικίας.

2. α) Delacoulonche, Mémoires et Archives des Missions Scientifiques et littéraires, VIII, 1859, 251. β) Μ. Δήμιτσας, Η Μακεδονία εν λίθις φθεγγόμενοις και μνημείοις σωζομένοις, 1896, τ. 1, 73, αρ. 67. γ) P. L e m e r l e, Chronique des fouilles, BCH 63 (1939) 315, εικ. 27. δ) Χ. Μακαρόνας, Χρονικά Αρχαιολογικά, «Μακεδονικά» 1 (1940) 481, εικ. 16 α-δ. ε) O. W a l t e r, Archäologische Funde, Griechenland, AA (JdI) 55 (1940) 273-4. στ) S.E.G. 12, 628-29, πίν. XVla. ζ) Χ. Μακαρόνας, Χρονικά Αρχαιολογικά, «Μακεδονικά» 2 (1941-52) 628-629, πίν. XVla. η) Μ. Ανδρόνικος, Αρχαία επιγραφαί Βεροίας, Θεσσαλονίκη 1950. θ) G. D a u x, Chronique des fouilles, BCH 58 (1963) 27. ι) A. R ü s c h, Das Kaiserzeitliche Portrait in Makedonien, JdI 84 (1969) 144, αρ. 3. ια) Α. ι. κ. Ρ ω μ ι ο π ο ύ λ ο υ - Ι. Τ ο υ ρ ά τ σ ο γ λ ο υ, ΑΔ 25 (1970) 385, πίν. 320. ιβ) S. D ü l l, Götter auf makedonischen Grabstelen, «Essays in Memory of B. Laurdas», Thessaloniki 1975, 115-135. ιγ) Φ. Πέτσας, Some Pictures of Macedonian Riders as Prototypes of the Thracian Rider, «Pulpudeva» 2 (1976) 192-204. ιδ) Η. W r e d e, Consecratio in Formam Deorum, Mainz am Rhein 1981. ιε) Μ. Λ α γ ο γ ι ά ν ν η, Πορτραίτα σε ταφικά μνημεία της Μακεδονίας κατά την περίοδο της ρωμαιοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1983.

και αναφέρονται σε αρχαιολογικά χρονικά, επιγραφικές μελέτες, ή σε γενικότερα άρθρα που αφορούν την καταγωγή του τύπου, τα επιμέρους στοιχεία τους δεν έχουν συζητηθεί, ούτε ποτέ αντιμετωπίστηκαν σαν ομοειδής ενότητα.

Ο βωμός 48¹ είναι γνωστός από περιηγητές του περασμένου αιώνα. Σε αρχαιολογικά χρονικά γίνεται σύντομη αναφορά για τον ιππέα της δεξιάς πλευράς του 46 και συνοπτική περιγραφή, με φωτογραφίες, των ανάγλυφων στις τέσσερις πλευρές του 44. Σε επιγραφικές μελέτες παρουσιάστηκαν οι επιγραφές των βωμών 44, 46 και 48. Σε άρθρο για την τυπολογική προέλευση του «Θράκα ιππέα» χρησιμοποιούνται οι τρεις παραστάσεις του 44, καθώς και αυτές του 46 και 48. Σε τρεις πρόσφατες μελέτες που πραγματεύονται θέματα της ρωμαϊκής ταφικής τέχνης σχολιάζονται οι περιπτώσεις των βωμών 44, 46 και 66². Ωστόσο το θεματογραφικό και εικονογραφικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν τα ανάγλυφα των βωμών αυτών, καθώς και μερικά ακόμη αδημοσίευτα, που προέρχονται από την ίδια πόλη, ενθαρρύνει μια συνολική επανεξέτασή τους.

Οι ανάγλυφες παραστάσεις των ιππέων στους βωμούς της Βέροιας διακρίνονται σε δυο ομάδες: η πρώτη περιλαμβάνει έφιππες ανδρικές μορφές, η δεύτερη ανδρικές μορφές, όρθιες, πλάι στο άλογό τους.

Α' ΟΜΑΔΑ

1. Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ενρ. 48 (πίν. α)

Στην κύρια όψη του βωμού³ παριστάνεται μέσα σε διάχωρο⁴, καμπύλο στην πάνω πλευρά, και σε βαθύτερο έδαφος από την επιφάνεια της πρόσοψης, έφιππος άνδρας που κατευθύνεται προς τα δεξιά. Το πάνω μέρος του

1. Ο αριθμός δηλώνει τον αύξοντα αριθμό του μνημείου στο ευρετήριο των λίθινων αντικειμένων του Μουσείου Βέροιας. Αναλυτικές διαστάσεις των μνημείων, που φέρουν τις παραστάσεις, θα δοθούν στη συνολική δημοσίευση των βωμών με παραστάσεις από τη Βέροια, μέρος της οποίας αποτελεί αυτή η μελέτη.

2. Για τις σχετικές δημοσιεύσεις βλέπε σελ. 172 σημ. 2 και παρακάτω στον κατάλογο, όπου δίνονται ξεχωριστά οι δημοσιεύσεις κάθε μνημείου.

3. Ο βωμός δημοσιεύτηκε από τον Delacoulonche, ό.π., 251, αρ. 43 και τον Δήμιτσα, ό.π. 73, 672. Ο πρώτος αναφέρει ότι βρισκόταν κοντά στην πόρτα του Αγ. Ανδρέα Βέροιας και δίνει ένα σκαρίφημα της κύριας όψης, παραλείποντας την παράσταση. Ο δεύτερος έχει μεταγραφή της επιγραφής και επαναλαμβάνει την πληροφορία του πρώτου, σχετικά με τη θέση του. Το 1963 το κομμάτι (B.C.H., ό.π., 27) βρισκόταν στην ίδια θέση και για πρώτη φορά δίνεται σύντομη περιγραφή της παράστασης. Ο Φ. Πέτσας (ό.π., εικ. 8) δίνει φωτογραφία του βωμού.

4. Διαστάσεις κόγχης: ύψος 0,39 μ., πλάτος 0,42 μ. Η άπερηγ ταινία κάτω έχει ύψος 0,11 μ.

σώματός του είναι στραμμένο κατά τρία τέταρτα. Από το κεφάλι του έχει απομείνει μόνο ένα κυκλικό λάξευμα. Φορά χλαμύδα, που πορπώνεται στο δεξιό ώμο και ανεμίζει πίσω. Με το δεξί χέρι υψωμένο κρατά ρόπαλο, ενώ το άλλο κρύβεται πίσω από το κεφάλι του αλόγου. Το ζώο βρίσκεται σε ήρεμη στάση. Μπροστά του, παρόλο που το τμήμα αυτό της παράστασης σφυροκοπήθηκε, διακρίνεται το περίγραμμα ενός βωμού, ενός δένδρου και μιας όρθιας μικρής μορφής, προφανώς δούλου, που φορά χιτωνίσκο και έχει υψωμένο το χέρι της. Η επιγραφή, που αρχίζει από το τύμπανο του αετώματος, συνεχίζεται πάνω και κάτω από το ανάγλυφο διάχωρο:

Ἡρ|ωα|Αφροδείσιον|η αδελφή.

2. Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ενρ. 47 (πν. 1β)

Στην πίσω πλευρά του βωμού¹, ο οποίος έχει παραστάσεις και στις τέσσερις πλευρές, μέσα σε ορθογώνιο διάχωρο, που μάλλον είχε ημικυκλική απόληξη, και σε έδαφος βαθύτερο από την επιφάνεια του λίθου, εικονίζονται ιππείας και μορφή δυσδιάκριτου φύλου, που οδηγεί μόνιππο άρμα. Οι μορφές κατευθύνονται προς τα δεξιά. Το ανάγλυφο έχει υποστεί αρκετές κακώσεις, με αποτέλεσμα να μη διακρίνονται τα πρόσωπα και άλλες λεπτομέρειες των μορφών. Ο έφιππος, στ' αριστερά, είναι στραμμένος κατά τρία τέταρτα και έχει το δεξί του χέρι κατεβασμένο στο πλάι, ενώ τ' αριστερό είναι πίσω από το άλογο. Φορά χιτωνίσκο και χλαμύδα που ανεμίζει πίσω του. Το ζώο, στο οποίο ιππεύει, έχει ήρεμη στάση και ανασηκώνει το δεξί μπροστινό του πόδι. Η μορφή, δεξιά, πάνω στο άρμα, φορά χιτώνα και ιμάτιο και κρατά τα ηνία του αλόγου. Το τελευταίο έχει την ίδια στάση με το άλογο του ιππέα, με τη διαφορά ότι αποδίνεται σε αισθητά μικρότερη κλίμακα.

3. Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ενρ. 298 (πίν. 2α)

Σε ορθογώνιο διάχωρο², και σε βαθύτερο έδαφος από την επιφάνεια του λίθου, εικονίζεται έφιππος άνδρας που βαδίζει αργά προς τ' αριστερά. Φορά μόνο χλαμύδα που πέφτει πίσω του και κρατά με τ' αριστερό του χέρι τα ηνία του αλόγου. Μπροστά από το ζώο υπάρχει βωμός, κοσμημένος με γιρλάντες και βούκρανα, και πάνω του ορθώνεται φίδι. Τον ιππέα πλαισιώνουν δυο μορφές: αριστερά όρθια ανδρική, μετωπικά αποδοσμένη, με χει-

1. Η ταλαιπωρημένη επιφάνεια του αναγλύφου δεν διασώζει τις ακριβείς διαστάσεις του, ούτε λεπτομέρειες των μορφών. Σωζ. πλάτ. 0,40 μ., σωζ. ύψος 0,265 μ.

2. Το κομμάτι έχει δύο χρήσεις. Στη δεύτερη χρήση του, που έγινε βάση κίονα, κόπηκε η παράσταση, με αποτέλεσμα να λείπει το αριστερό της τμήμα, καθώς και τα κεφάλια των μορφών. Σωζόμενες διαστάσεις: 0,60 μ. πλάτος και 0,295 μ. ύψος.

ριδωτό χιτώνα και ιμάτιο, δεξιά γυναικεία, σε κατατομή, καθισμένη σε θρόνο, με χιτώνα και ιμάτιο. Με το δεξί χέρι ανασηκώνει την πτυχή του ιματίου που της καλύπτει το κεφάλι. Μπροστά της στέκεται μικρή μορφή δούλης, κατά κρόταφο, και της προσφέρει πυξίδα. Απόσπασμα της επιγραφής που συνόδευε το ανάγλυφο σώζεται κάτω από αυτό:

νὸν εαυτῶν ἥρωα

4. Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 46 (πίν. 2β)

Στη δεξιά πλευρά του βωμού¹, σε ορθογώνιο διάχωρο² και πάνω σε ταινία που προεξέχει, απεικονίζεται, σε έξεργο ανάγλυφο, έφιππος άνδρας σε κυνήγι. Το άλογο έχει έντονη κίνηση προς τ' αριστερά και ανασηκώνει τα μπροστινά του πόδια. Ο ιππέας φορά ψηλά υποδήματα, χιτωνίσκο και χλαμύδα που ανεμίζει πίσω του. Με το αριστερό χέρι κρατά τα ηνία του ζώου, ενώ με ένα ρόπαλο στο υψωμένο δεξί του χέρι στοχεύει τον κάπρο που παλεύει με το σκύλο του. Το σώμα του και ίσως και το κεφάλι του, από το οποίο σώζεται μόνο το περίγραμμα, είναι στραμμένο κατά τρία τέταρτα, έτσι ώστε να δείχνει ότι παρακολουθεί τα αντιμετώπιζα ζώα, που εικονίζονται κάτω από το άλογό του. Δίπλα στον κάπρο υπάρχει ορθογώνιος βωμός, πάνω στον οποίο καίει φωτιά. Η παράσταση κλείνει στ' αριστερά με καρποφόρο δένδρο όπου περιελίσσεται φίδι.

Στην πρόσοψη του ίδιου βωμού 46 παριστάνεται Ερμής στον τύπο του Κερδῶου. Το όνομα του νεκρού στην επιγραφή, δεξιά και αριστερά του Ερμή, σχετίζεται με την παρουσία του θεού:

Αυκόφ/ρονος | Φαύς/στα | ζώ/σα | Ερμάν/τον ίδιον| νόν ἥ/ρωα.

5. Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 61 (πίν. 3α)

Στην κύρια όψη του βωμού μέσα σε δύο επάλληλα διάχωρα³ παριστάνεται πάνω Ερμής και κάτω ιππέας. Ο θεός αποδίνεται όρθιος μετωπικά,

1. Ο βωμός δημοσιεύτηκε από τον Χ. Μακρόνα (ό.π., 194, 628), ο οποίος περιγράφει σύντομα την παράσταση και δίνει φωτογραφία του πορτραίτου της αριστερής πλευράς. Ο Α. R ü s c h (ό.π., 144, άρ. 3), αναφερόμενος στο τελευταίο, δίνει συντομότερη περιγραφή της δεξιάς πλευράς. Ο Φ. Πέτσας (ό.π., είκ. 9) δίνει φωτογραφία του βωμού (εικ. 9). Ο Η. W r e d e (ό.π., 59) σχολιάζει τη θεοποίηση της κύριας όψης από την οποία δίνει φωτογραφία. Η Μ. Λαγογιάννη (ό.π., 26) αναφέρεται σ' αυτόν σε σχέση με τα πορτραίτα που υπάρχουν στις άλλες δύο πλευρές.

2. Διαστάσεις διάχωρου: πλάτος 0,52 μ. πάνω, 0,55 μ. κάτω, ύψος 0,54 μ., η ταινία εξέχει 0,035 μ.

3. Διαστάσεις πάνω διάχωρου: ύψος 0,23 μ. δεξιά, 0,24 μ. αριστερά, πλάτος 0,18 μ. βάθος 0,015 μ. Διαστάσεις κάτω διάχωρου: ύψος 0,18 μ. δεξιά, 0,19 μ. αριστερά, πλάτος 0,18 μ. πάνω, 0,20 μ. κάτω, βάθος 0,015 μ.

στον τύπο του Κερδώου, δηλ. με κηρύκειο στο αριστερό και βαλάντιο, στο δεξί. Φορά μόνο χλαμύδα που σκεπάζει τον αριστερό του ώμο και πορπάνεται δεξιά. Ο έφιππος καλπάζει προς τα δεξιά, φορά χιτωνίσκο και χλαμύδα και το υψωμένο δεξί του χέρι βρίσκεται σε χειρονομία *benefictio* *latina*. Κάτω από το άλογο εικονίζεται κυλινδρικός βωμός με κουκουναίρι. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα κεφάλια των δύο μορφών, τα οποία είναι εντελώς όμοια και αποδίνουν φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά κάποιου συγκεκριμένου ατόμου, προφανώς του ίδιου του νεκρού. Το πρόσωπο είναι παχουλό, τα μάτια μεγάλα, η μύτη ίδια, τα χείλη στενά. Τα μαλλιά κοντά, σγουρά και φουντωτά πλαισιώνουν ημικυκλικά το κεφάλι μέχρι το ύψος των αυτιών.

Το όνομα του νεκρού σχετίζεται άμεσα με την απεικόνιση του Ερμή:

Κισσός|ς Ερμό|φίλω|τω τέ|ρω| μνείας χάριν.

6. *Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ενρ. 82 (πίν. 3β)*

Στην κύρια όψη του βωμού, χωρίς πλαίσιο πάνω σε μια πλατιά ταινία¹ και σε έξεργο ανάγλυφο που εξέχει από την επιφάνεια του λίθου, παριστάνεται έφιππος άνδρας με χλαμύδα που ανεμίζει πίσω του. Το άλογο κατευθύνεται προς τα δεξιά με έντονο διασκελισμό. Η μεγάλη φθορά του ανάγλυφου πεδίου δυσκολεύει τον καθορισμό της θέσης και της κίνησης των χεριών του αναβάτη. Κάτω από το άλογο διακρίνεται σκύλος. Τον ιππέα πλαισιώνουν δυο μορφές δυσδιάκριτου φύλου, που φορούν χιτώνα και ιμάτιο. Η επιγραφή αρχίζει από το καταέτιο γείσο, συνεχίζεται στο κυμάτιο της επίστεψης και τελειώνει πάνω από την παράσταση:

Άμμιν Παράμμον|τον ίδιον άνδρα|μνήμης χάριν.

Β' ΟΜΑΔΑ

1, 2, 3. *Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ενρ. 44.*

Στην κύρια, στη δεξιά και στην πίσω πλευρά του βωμού (44) υπάρχουν τρεις πανομοιότυπες παραστάσεις².

1. (πίν. 3γ). Στην πρόσοψη του βωμού, μέσα σε σχεδόν τετράγωνο³

1. Η ταινία εξέχει 0,065 μ., έχει μήκος 0,42 μ. και πλάτος 0,035 μ.

2. Ο βωμός δημοσιεύτηκε από τον Χ. Μ α κ α ρ ό ν α (ό.π., 1940, 481), ο οποίος δίνει τον τόπο ευρέσεώς του, φωτογραφίες και των τεσσάρων πλευρών του και μεταγραφή της επιγραφής του. Τις σύντομες αυτές πληροφορίες επαναλαμβάνει ο Ο. W a l t e r, ό.π., 273, και ο Ρ. L e m e r l e (ό.π., 315), ενώ ο Μ. Α ν δ ρ ό ν ι κ ο ς (ό.π., 28) δημοσιεύει την επιγραφή (η οποία σχολιάζεται και στο S.E.G., ό.π., 92) και περιγράφει σύντομα τις παραστάσεις.

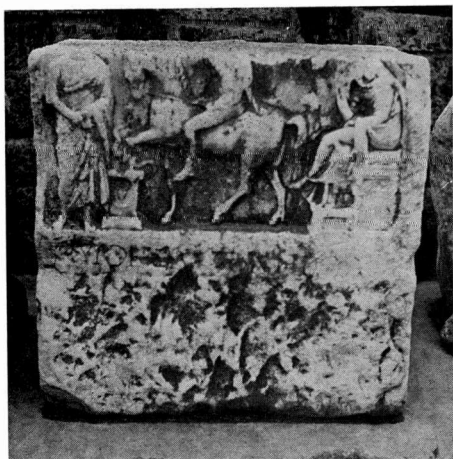
3. Διαστάσεις διάχωρου κύριας όψης: πλάτος 0,415 μ. πάνω, 0,43 μ. κάτω, ύψος 0,385 μ. Η ταινία γύρω του έχει πλάτος 0,04 μ.

α. Πρόσοψη βωμού 48.

β. Πίσω όψη βωμού 47.

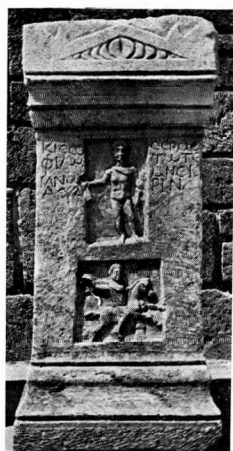

α. Πρόσοψη βωμού 298.

β. Δεξιά πλευρά του βωμού 46.

α. Πρόσοψη βωμού 61.

β. Πρόσοψη βωμού 82.

γ. Πρόσοψη βωμού 44.

δ. Δεξιά πλευρά βωμού 44.

α. Πίσω πλευρά βωμού 44.

β. Πρόσοψη βωμού 47.

γ. Πρόσοψη βωμού στο τείχος.

διάχωρο με πλατύ πλαίσιο, παριστάνεται μετωπικά, όρθιος νέος άνδρας, γυμνός, με χλαμύδα που καλύπτει μόνο τον αριστερό του ώμο, πλάι σε αλόγο. Το κεφάλι του είναι αποκομμένο¹. Έχει στάσιμο το δεξί του σκέλος και άνετο τ' αριστερό. Με το αντίστοιχο χέρι φέρει ξίφος, με το άλλο κρατά τα ηνία του αλόγου. Κοντά στο ζώο, που ανασηκώνει το δεξί μπροστινό του πόδι υπάρχει κυλινδρικός βωμός κοσμημένος με γιρλάντες. Πάνω του ορθώνεται μεγάλο φίδι και πίσω διακρίνονται κλαδιά δένδρου. Στα δεξιά της παράστασης αποδίνεται σε πρόσωπο ανάγλυφο, για να υποδηλωθεί ένα τρίτο επίπεδο, μορφή δορυφόρου δούλου, με κράνος και ιμάτιο. Η επιγραφή αρχίζει από το κυμάτιο της επίστεψης και συνεχίζεται στον κενό χώρο πάνω από το ανάγλυφο πεδίο:

Ηρωα Λούπτον/Α. Ιαυλήνος Μάξιμος/και Φλ. Σαμβάτις τον υιόν.

2. (πίν. 3δ). Στη δεξιά πλευρά του βωμού 44 σε τετράγωνο διάχωρο² λαξεύεται, σε έξεργο ανάγλυφο, παράσταση όμοια με της κύριας όψης. Στην περίπτωση αυτή όμως σώζεται το κεφάλι του νεαρού άνδρα που είναι στραμμένο κατά τρία τέταρτα. Το πρόσωπό του είναι ωοειδές, με μεγάλα μάτια, μικρό στόμα και κοντά φουντωτά μαλλιά που το πλαισιώνουν μέχρι τ' αυτιά, σχηματίζοντας μικρές ίσιες ομάδες.

3. (πίν. 4α). Στην πίσω πλευρά του ίδιου βωμού 44 η παράσταση³ είναι παρόμοια με τις δύο προηγούμενες, με τη διαφορά ότι η ανδρική μορφή είναι προχωρημένης ηλικίας με πλούσια γενειάδα και σγουρά φουντωτά μαλλιά που καλύπτουν τ' αυτιά. Φορά χειριδωτό χιτωνίσκο και χλαμύδα, πορπωμένη δεξιά που καλύπτει τ' αριστερό χέρι, με το οποίο κρατά τα ηνία του αλόγου. Στο άλλο χέρι κρατά ρόπαλο. Η χαλαρή απόδοση της επιφάνειας των ποδιών της μορφής δεν οφείλεται στο γεγονός ότι η παράσταση είναι ημίεργη, αλλά στη διάθεση του καλλιτέχνη ν' αποδώσει κάποιο είδος αναξυρίδων, άποψη που ενισχύεται από την ημικυκλική εγχοπή στο ύψος των αστράγαλων.

4. Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 47 (πίν. 4β)

Χωρίς πλαίσιο, πάνω σε μια ταινία που προεξέχει⁴ και σε αρκετά έξεργο ανάγλυφο που εξέχει από την υπόλοιπη επιφάνεια του λίθου της πρόσο-

1. Σημειώνουμε ότι το κεφάλι της κύριας όψης δίνεται στη φωτογραφία της δημοσίευσης του Μ. Α ν δ ρ ό ν ι κ ο υ, ενώ ήδη από τις φωτογραφίες που δίνει ο Φ. Π έ τ σ α ς (ό.π., εικ. 6-7) το κεφάλι λείπει.

2. Διαστάσεις ανάγλυφου δεξιάς πλευράς: Πλάτος 0,44 μ. πάνω, 0,455 μ. κάτω, ύψος 0,42 μ.

3. Διαστάσεις σωζόμενες: πλάτος 0,505 μ. πάνω, 0,54 μ. κάτω, ύψος 0,49 μ.

4. Η ταινία έχει μήκος 0,39 μ. και εξέχει 0,04 μ. περίπου.

ψης, εικονίζεται νεαρός άνδρας πλάι σε άλογο, που κατευθύνεται προς τ' αριστερά. Αν και το ανάγλυφο έχει υποστεί φθορές από μακρά παραμονή στην ύπαιθρο, με αποτέλεσμα να μη σώζονται τα φυσιολογικά χαρακτηριστικά του άνδρα, είναι εμφανές ότι το κεφάλι του ήταν στραμμένο κατά τρία τέταρτα. Έχει στάσιμο το δεξί του σκέλος και άνετο τ' αριστερό, φορά μόνο χλαμύδα που πορπώνεται στο στήθος του και καλύπτει τ' αριστερό του χέρι. Το δεξί ακουμπά στη χαιτή του αλόγου, που έχει ανασηκωμένο τ' αριστερό μπροστινό πόδι. Κοντά στο ζώο υπάρχει κυλινδρικός βωμός με γιρλάντες και δίπλα του δένδρο όπου περιελίσσεται φίδι.

5. *Εντοιχισμένος στο βορειοανατολικό τμήμα του τείχους, μέσα στο οικ.*

Ο. Γιατζιτζόγλου (πίν. 4γ)

Σε ορθογώνιο διάχωρο¹, που καταλαμβάνει όλο σχεδόν το πλάτος της πρόσοψης, με πλαίσιο ένα κοιλόκυρτο κυμάτιο, παριστάνεται όρθια ανδρική μορφή, μετωπικά, να συνοδεύει ένα άλογο που κατευθύνεται προς τ' αριστερά. Το ανάγλυφο πεδίο έχει υποστεί πολλές φθορές. Έτσι από τη μορφή σώζεται σχεδόν μόνο το περιγράμματά της. Έχει στάσιμο το δεξί πόδι και άνετο τ' αριστερό. Φορά μόνο χλαμύδα που πέφτει πάνω από τ' αριστερό του χέρι. Μπροστά από το άλογο υπάρχει βωμός και δένδρο, όπου περιελίσσεται φίδι. Η επιγραφή αρχίζει από το κυρτό κυμάτιο της επίστεψης, συνεχίζεται πάνω από το πλαίσιο της παράστασης και τελειώνει κάτω απ' αυτή, μέσα στο διάχωρο του ανάγλυφου:

Ζώσιμος Νεικοπόλεως/Πετρωνίω Αμύντα/τω πατρί/μνείας χάριν.

Κοινό χαρακτηριστικό όλων των παραστάσεων είναι ο «ιπέας», στοιχείο που ταυτόχρονα μεταβάλλεται σε ειδοποιό διαφορά ανάλογα με τον τρόπο που κάθε φορά παριστάνεται. Ο προσδιορισμός «ιπέας» αποκτά έτσι πολλαπλή έννοια: μπορεί να σημαίνει την ενέργεια, ή την ιδιότητα, ή και τα δύο μαζί. Στην πρώτη ομάδα έχουμε απεικόνιση νεαρού έφιππου άνδρα. Ο τύπος, που είναι γνωστός από μνημεία της ελληνικής τέχνης, αντιπροσωπεύει ταυτόχρονα με τις διάφορες παραλλαγές του² (το άλογο σε στάση, σε ήρεμο βάδισμα, ή καλπασμό) και έναν πολύ οικείο εικονογραφικό τύπο, το λεγόμενο του «Θράκα ιπέα», που έχει ευρεία διάδοση στα ρωμαϊκά χρόνια σε περιοχές που κατοικούνταν από θρακικά φύλα. Παράλληλα, στη δεύτερη ομάδα παριστάνεται ένας τύπος ιπέα καβιερωμένος και πάλι μέσα από την κλασική και ελληνιστική ταφική, κυρίως

1. Ύψος πλαισίου: 0,68 μ. Για τη δημοσίευση βλ. Α.Δ. 25(1970)385, πίν. 320.

2. Για τους τύπους του Θράκα ιπέα βλ. G. I. K a z a r o w, Die Denkmäler des thra-kischen Reitergottes in Bulgarien, Budapest 1938, 5-9.

τέχνη, λιγότερο συνηθισμένος, όμως για την εποχή αυτή: του αφηρωισμένου, γυμνού, νεαρού άνδρα, που συνοδεύει το άλογο του. Εφόσον λοιπόν είναι «κοινός τόπος» ότι τα εικονογραφικά πρότυπα και των δύο ομάδων ανάγονται σε ανάγλυφα αναθηματικών ή ταφικών μνημείων του ελληνικού χώρου¹, ο, έστω και συμβατικός, όρος «Θράκας» ιππέας θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μόνο μέσα από μια ποσοτική καθαρά διάσταση και μάλιστα σε μια συγκεκριμένη εποχή. Η μεγάλη παραγωγή αναθηματικών αναγλύφων με το θέμα του ιππέα που παρατηρείται στη Θράκη κατά τη ρωμαϊκή εποχή είναι ένα φαινόμενο που δεν μπορεί να αποσυσχετιστεί από τη φύση και τη θέση των εθνικών αυτών μειονοτήτων, που μαρτυρούνται ως Θράκες². Η κύρια λαϊκή θεότητα των φυλών αυτών, που αποτελεί και ένα από τα βασικά κοινά σημεία αναφοράς τους, δανείστηκε από την ελληνική τέχνη εικονογραφικό τύπο και ονομασία με την οποία καθιερώθηκε και διαδόθηκε. Η επανειλημμένη χρήση της παράστασης του έφιππου άνδρα, του Κυρίου ή Ήρωα, όπως αποκαλείται, σε αναθηματικά κυρίως ανάγλυφα κατά το 2ο και 3ο αι. μ.Χ. και σε περιοχές όπου κατοικούσαν θρακικά φύλα, είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία τύπων που καθιερώθηκαν και διαδόθηκαν στη Θράκη και σε γειτονικές της περιοχές. Η ύπαρξη των έφιππων ανδρών στα ανάγλυφα μνημεία από τη Βέροια, που εξετάζονται, δημιουργεί εύλογα ερωτήματα, τόσο όσον αφορά τη σχέση τους με τα αντίστοιχα έργα της όμορης Θράκης, εφόσον ανήκουν στην ίδια εποχή μ' αυτά, όσο και με τα στοιχεία παράδοσης που «δυνάμει» φέρουν μέσα τους, αφού προέρχονται από ένα χώρο που έχει να επιδείξει παρόμοιες απεικονίσεις από τα υστεροκλασικά κιόλας χρόνια³.

Παρ' όλη την καταστροφή που έχει υποστεί η επιφάνεια του ανάγλυφου του βωμού 48, θα μπορούσε να αναγνωριστεί στον ιππέα του ο πρώτος τύπος του «Θράκα ήρωα», σύμφωνα με την ταξινόμηση του G. Kazarow⁴.

1. Παραδείγματα από την ελληνική τέχνη βλ. R. Lullies - M. Hirmer, *Greek Sculpture*, Munich 1960³, εικ. 192, 195 και 216, M. Robertson, *The Parthenon Frieze*, London 1975, δυτική ζωφόρος II αρ. 2-3, IV, 7-8, V, 9-10, VI, 11, X, 19, J. Boardman - J. Dörig - W. Fuchs - M. Hirmer, *Die griechische Kunst*, München 1976, εικ. 255.

2. Για τα όρια της Θράκης και για τα διάφορα φύλα που κατοικούσαν σ' αυτήν βλ. Β. Παπούλια, *Η αρχαία Θράκη ως ιστορική ενότητα*, «Βαλκανικά Σύμμεκτα» 2 (1983) 9-43.

3. K. F. Kinch, *Le tombeau de Niaousta, tombeau Macedonien*, Dkgl. Danske Vidensk. Selsk. Schr. 7 Raekke, hist. og. Filos. Ald. IV, 3 (1920) 283 κ.ε. Φ. Πέτσας, *Ο τάφος των Λευκαδίων*, Αθήνα 1966, 160-163, πίν. 29α και 31α-δ. Μ. Ανδρόνικος, *Οι βασιλικοί τάφοι της Βεργίνας*, AAA X (1977) τεύχ. 1, 19-23.

4. Ό. π. I. Kazarow, 7 κ.ε.

Η παράσταση διαθέτει όλα τα στοιχεία που συνηγορούν στην άποψη αυτή: η στάση του αλόγου και του αναβάτη με ρόπαλο στο χέρι, που του προσδίδει κάποιες ιδιότητες του Ηρακλή, η μικρή μορφή δούλου, ο βωμός, το δένδρο με φίδι, ίσως γύρω του και, προπαντός, δυο βασικά χαρακτηριστικά των αναθηματικών θρακικών ανάγλυφων, η προς τα δεξιά κατεύθυνση του ιππέα¹ και η τοξωτή απόληξη του διάχωρου². Ταυτόχρονα, όμως, το ανάγλυφο με τις μελετημένες αναλογίες, την προσεγμένη εκτέλεση των όγκων και το μοτίβο του αναβάτη βρίσκεται πιο κοντά στην παράδοση της ελληνιστικής στήλης των Αβδήρων³, παρά στα κατά κανόνα δεύτερης ποιότητας θρακικά έργα του δεύτερου μισού του 2ου αι. μ.Χ., χρονολόγηση την οποία προτείνουμε και για το ανάγλυφο του βωμού 48.

Στην πρώτη κατηγορία των έφιπων ανδρών του Kazarow θα μπορούσε να ενταχθεί και ο ιππέας του ανάγλυφου της πίσω πλευράς του βωμού 47, αν η ιδιομορφία της σύνθεσης δεν έκανε την παράσταση μοναδική, για την εποχή αυτή, στο δυτικομακεδονικό χώρο. Οι δύο εικονιζόμενες μορφές, ανεξάρτητες μεταξύ τους και παρατακτικά τοποθετημένες, η μία πίσω από την άλλη, καταλαμβάνουν δύο ακριβώς ίσα μέρη χωρίζοντας την παράσταση ακριβώς στον άξονά της. Το κέντρο αναφοράς δεν είναι πια ο ιππέας, αλλά η μορφή που προηγείται πάνω στο άρμα, παρόλο που η τελευταία δίνεται σε αισθητά μικρότερη κλίμακα από τον έφιππο άνδρα. Η ισοκεφαλία που διέπει τη σύνθεση των δυο μορφών είναι μια αρχή που ανάγεται κατευθείαν σε πρότυπα της κλασικής ελληνικής τέχνης⁴. Στην περίπτωση του ανάγλυφού μας προσδίδει στον αρματηλάτη υπόσταση όμοια με του ιππέα και τον εξομοιώνει μαζί του, ανεβάζοντάς τον στη σφαίρα του θεϊκού. Η συνοχή που αποκτά η σύνθεση με αυτό το συσχετισμό των μορφών καθιστά αναπόσπαστη τη μορφή του ιππέα, με αποτέλεσμα κάθε προσπάθεια σύγκρισης του ανάγλυφου με έργα θρακικά να αποβαίνει ανεπιτυχής. Παρά την ευρηματική όμως σύνθεση ο τεχνίτης δείχνει αδυναμία στην πλαστική απόδοση των μορφών, αντίθεση που σε συνδυασμό με την απουσία επιγραφικών στοιχείων δυσκολεύει τη χρονολογική τοποθέτηση του ανάγλυφου, η οποία μπορεί να γίνει μόνο σε συνάρτηση με την παράσταση που υπάρχει στην πρόσοψη του βωμού, δηλ. στο τρίτο τέταρτο του 2ου αι. μ.Χ.

1. I. Venedikov, *Thracian Legents*, Sofia 1976, 20.

2. E. Will, *Le relief culturel greco-romaine*, Paris 1955, 56-81.

3. Ό.π. G. I. Kazarow, *Die Denkmäler*, εικ. 1α.

4. Παραστάσεις με άρμα και για ισοκεφαλία βλ. M. Roberstson, ό.π. σημ. 19, νότια ζωφόρος XXXI 75-77, XXXII 78-80 και XXXIII 81-83. W. Fuchs, *Die Skulptur der Griechen*, München 1969, 526, εικ. 617, και E. Pfuhl-H. Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs*, Textband-Tafelband II, Mainz 1979, 289, αρ. 1179, εικ. 177.

Η παράσταση του βωμού 298 διαφοροποιείται από τα δύο προηγούμενα με την προς τ' αριστερά κατεύθυνση του ιππέα, με την ύπαρξη της όρθιας ανδρικής μορφής και προπαντός με την καθιστή γυναίκα και τη δούλη της στα δεξιά, σε έναν τύπο γνωστό από παλιά στην ελληνική τέχνη¹. Τέτοιου τύπου μορφές είναι εντελώς ασυνήθιστες σε θρακικά έργα, ενώ υπάρχουν σε αρκετά ανάγλυφα της εποχής αυτής από τη Μ. Ασία². Με το επιμελημένο πλάσιμο των όγκων και τη μελετημένη διάταξη των μορφών, που δίνει ισορροπία στη σύνθεση, το ανάγλυφο αποκτά μια ποιότητα που μας στρέφει σε παλαιότερα έργα, ενώ, με βάση τα επιγραφικά δεδομένα³, μια χρονολόγησή του στο δεύτερο μισό του 1ου αι. μ.Χ. είναι πολύ πιθανή.

Το ανάγλυφο του βωμού 46 αφηγείται σ' όλες του τις λεπτομέρειες τη σκηνή του κυνηγιού, όπως μας είναι γνωστή από σύγχρονα έργα θρακικών περιοχών⁴ με τη διαφορά ότι, ο ιππέας, που κρατά ρόπαλο όπως αυτοί των βωμών 48 και 44, είναι στραμμένος προς τ' αριστερά. Η έντεχνη αυτή αλλαγή που επιβλήθηκε από τη θέση του ανάγλυφου στη δεξιά πλευρά του βωμού, καθώς και η πολύ καλή, για την εποχή, ποιότητα του έργου, τόσο ως προς τη σύνθεση, όσο και ως προς την επεξεργασία των όγκων και της επιφάνειας του λίθου, είναι στοιχεία που δημιουργούν επιφυλάξεις για την ταξινόμηση του ιππέα στη δεύτερη κατηγορία του «Θράκα ήρωα», ενώ, ταυτόχρονα, προδίνουν έναν πολυτάλαντο καλλιτέχνη με άφθονες εμπειρίες από την ελληνική πλαστική παράδοση, ιδιαίτερα πάνω στο θέμα του κυνηγιού, που συναντιέται σε κλασικά και ελληνιστικά έργα του μακεδονικού χώρου⁵. Από τα θρακικά ανάγλυφα μόνο αυτά με αρ. 274, 319, 326 των πινάκων του Kazarow έχουν κάποιες ομοιότητες με τον ιππέα του 46, ενώ από τα κλασικιστικά του στοιχεία το ανάγλυφο χρονολογείται στα μέσα του 2ου μ.Χ. αι.

Ο έφιππος άνδρας του βωμού 61 εντάσσεται στην κατηγορία των ιππέων σε στάση «*benedictio latina*»⁶. Από την παράσταση λείπουν όλα τα

1. Βλέπε σχόλιο για τον τύπο αυτόν στη Μ. Λαγογιάννη, ό.π., σ. 39.

2. E. P f u h l - H. M ö b i u s, ό.π., αρ. 1310, 1311, 1312 και 1476.

3. Για σύγκριση των γραμμάτων βλ. Ι. Π. Τουράτσογλου, Από την πολιτεία και την κοινωνία της αρχαίας Βέροιας: επιγραφικές σημειώσεις, «Αρχαία Μακεδονία» II, 481-93.

4. M. O p e i m a n, Zum Kult des Thrakischen Reiters in Bulgaria, «Thrakia» III (1974) 353 κ.ε. και N. G e o r g i e v a, Der Wildtragende Thrakische Reitergott, «Eirene» 4 (1965) 111 κ.ε.

5. M. A ν δ ρ ό ν ι κ ο ς, ό.π., 1977, 21 κ.ε. Επίσης βλέπε σκηνή κυνηγιού και στο ψηφιδωτό από την Πέλλα, Φ. Πέτσας, La mosaïque greco-romaine, C.N.R.S., Paris 1965, 46.

6. O G. Kazarow ταξινομεί τους ιππείς σε στάση «*benedictio latina*» στο β' τύπο βλ. G. Kazarow, ό.π., σ. 7, πίν. LXXX, εκ. 474-477. Κατά τον M. O p e i m a n,

συμβολικά στοιχεία που συνοδεύουν το Θράκα θεό, εκτός από το βωμό. Η χαμηλής ποιότητας δουλειά του ανάγλυφου, ιδιαίτερα όσον αφορά τις αναλογίες και τις λεπτομέρειες της μορφής, καθώς και το τελικό στάδιο επεξεργασίας του λίθου, προδίδει «λαϊκότερη» εργασία με επιδράσεις από τη γειτονική Θράκη¹, ενώ το κεφάλι του, που είναι πορτραίτο, σε συνδυασμό με τα επιγραφικά δεδομένα, μας επιτρέπει μια λίγο μεταγενέστερη χρονολόγηση από τα υπόλοιπα, μέσα στο πρώτο μισό του 3ου αι. π.Χ. Ο ιππέας αυτός είναι στο γνωστό τύπο του μικρού «Θράκα ήρωα»² των μέσων και ύστερων ρωμαϊκών χρόνων που συνοδεύει παραστάσεις νεκροδείπνων ή πορτραίτων ή ακόμα βρίσκεται στην πάνω αριστερή γωνία ανάγλυφων Θρακών ιππέων, ή κοσμεί αετώματα ταφικών μνημείων. Ο μικρός αυτός ιππέας, που έχει πια τη σημασία αφηρημένου σύμβολου, βρίσκεται σε αετώματα τεσσάρων ακόμη βωμών από τη Βέροια, ο πρωιμότερος³ από τους οποίους χρονολογείται με επιγραφή στο 177 μ.Χ., ενώ οι υπόλοιποι από τα επιγραφικά τους στοιχεία τοποθετούνται στο τέλος του 2ου αι. και στο πρώτο μισό του 3ου αι. μ.Χ.⁴.

Η καταστροφή που έχει υποστεί η επιφάνεια του ανάγλυφου στο βωμό 82 δυσκολεύει τον ακριβή προσδιορισμό του τύπου του ιππέα και τη χρονολόγησή του, η οποία βάσει της επιγραφής τοποθετείται στο δεύτερο μισό του 2ου αι. μ.Χ. Καθοριστικό για την ταξινόμησή του θα ήταν το αντικείμενο που κρατούσε ο έφιππος άνδρας στο δεξί, ελαφρά λυγισμένο προς τα πίσω, χέρι του. Οπωσδήποτε, θα πρέπει να αποκλεισθεί ο πρώτος τύπος,

A propos des plaques votives du Cavalier Thrace chassant de l'époque romaine en Bulgarie, «Archeologia» II (1970) 19-31, ο τύπος αυτός του ιππέα πρέπει ν' αποτελέσει χωριστή κατηγορία.

1. Ο. G. K a z a r o w, ήδη, έχει επισημάνει ότι τα θρακικά ανάγλυφα στο σύνολό τους είναι έργα δεύτερης ποιότητας χαρακτηρίζοντάς τα σαν «minderwertiger und roher Arbeit» (ό.π., σ. 4). Επίσης η Α. I. G e r m a n o v i c - K u z m a n o v i c, Quelques monuments du Cavalier Thrace provenant de notre pays et le problème du Heros Thrace, «Starinar» XIII-XIV (1962-63) 113-124, υποστηρίζει ότι ο τύπος αρχικά πέρασε από την ελληνική τέχνη σε λαϊκά ξυλόγλυπτα έργα και αργότερα μεταφέρθηκε στο λίθο.

2. Για τον τύπο των μικρών Θρακών ιππέων βλ. M. O p e r m a n, ό.π., σ. 356 εικ. 4 και την εργασία της M. S c h l e i e r m a c h e r, Zu Ikonographie und Herleitung des Reitermotivs auf römischen Grabsteinen, «Boreas» 4 (1981) 61-96, καθώς και τα ανάγλυφα με αρ. 113 (πίν. XIX) και 444 (LXXV) στον G. K a z a r o w (ό.π.,) και το 1418 στον P f u h l - M ö b i u s (ό.π.).

3. Πρόκειται για το βωμό με αρ. ευρ. 502· βλ. σχετ. M. Λ α γ ο γ ι ά ν ν η, ό.π., σ. 169 αρ. 90, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία.

4. Είναι οι βωμοί με αρ. ευρ. 501, 503 και ένας εντοιχισμένος στη δυτ. όψη του τείχους κάτω από το βυζαντινό πύργο· βλ. σχετ. ΑΔ 27 (1972) Β² Χρον., 513, πίν. 447γ, 447δ και 449γ.

αφού το άλογο βρίσκεται σε κίνηση, αλλά και ο δεύτερος, μια και δεν έχουμε απεικόνιση κυνηγιού. Από την κίνηση του αλόγου, που έχει σαφείς ομοιότητες με το θρακικό ανάγλυφο με αρ. εικ. 413 στον Κazarow, ο ιππέας κατατάσσεται στον τρίτο τύπο. Προβληματικές είναι και οι δύο μορφές στα δεξιά κι αριστερά, οι οποίες, αν ο ιππέας ανήκει στον τρίτο τύπο, θα πρέπει να είναι οι γυναικείες μορφές¹ που τον υποδέχονται κατά την επιστροφή του από το κυνήγι. Ωστόσο, παρά την εξαιρετικά απολεπισμένη επιφάνεια του λίθου, η αριστερή φαίνεται ανεπαίσθητα ψηλότερη από τη δεξιά και με κάπως πιο κοντό ένδυμα, με αποτέλεσμα να δημιουργείται η υποψία ότι πρόκειται για ανδρική μορφή. Το στοιχείο αυτό, καθώς και το γεγονός ότι οι δύο όρθιες μορφές έχουν σχεδόν ισοκεφαλία με τον έφιππο άνδρα, ενώ συνήθως είναι σημαντικά μικρότερες, διαφοροποιούν το ανάγλυφο από τα όμοιά του θρακικά.

Για τα περισσότερα ανάγλυφα της πρώτης ομάδας μπορούν να βρεθούν παράλληλοι τύποι ή και μόνο στοιχεία στις κατηγορίες των ανάγλυφων του Θράκα θεού, ενώ ταυτόχρονα τέσσερα από αυτά² διακρίνονται από τα συνηθισμένα θρακικά έργα, είτε από την καλή τους ποιότητα, είτε από κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό. Ενδιαφέρουσα πάντως είναι η διαπίστωση που συνάγεται από τη χρονολογική ένταξη των ανάγλυφών μας, ότι οι επιδράσεις από τα θρακικά ανάγλυφα γίνονται εμφανέστερες στους ιππείς που τοποθετούνται στο τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. μ.Χ.³ Μέχρι τότε υπερισχύουν τα παραδοσιακά ελληνικά στοιχεία⁴, τα οποία ελλείπουν σχεδόν εντελώς από τους ιππείς των αρχών του 3ου μ.Χ.⁵ που τέθνην να ταυτιστούν όλο και περισσότερο με τους «θρακικούς» τύπους.

Αξιοσημείωτη είναι, επίσης, η παρατήρηση ότι ο ιππέας στο ανάγλυφο του κάτω διάχωρου του βωμού 61 έχει, όπως και ο Ερμής πάνω από αυτόν, χαρακτηριστικά πορτραίτου, γεγονός που δεν αφήνει αμφιβολία για την ταυτότητά του: πρόκειται για απόδοση θνητού σε εικονογραφικό τύπο θεού⁶. Με τη συλλογιστική αυτή θα μπορούσαμε να αποκαταστήσουμε το κεφάλι του ιππέα της δεξιάς πλευράς του (46), αφού και στην περίπτωση αυτή ο Ερμής, που εικονίζεται στην πρόσοψη, έχει φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά θνητού. Η θεοποίηση αυτή κατ' επέκταση θα μπορούμε να ισχυριστούμε ότι

1. Είναι κατά κανόνα γυναικείες και ονομάζονται «Adorantin»: βλ. G. Kazarow, ό.π., αρ. 493, και M. O p e r m a n, ό.π., 358 σημ. 19. N. G e o r g i e v a, ό.π., 114, εικ. 1b.

2. Αυτά με αρ. 48, 47, 46 και 82.

3. Αυτά με αρ. 48, 47 και 82.

4. Σ' αυτά με αρ. 298, 48 και 46.

5. Αυτά με αρ. 61, 501, 502, 503.

6. Για τη θεοποίηση των θνητών στην ταφική τέχνη βλ. H. W r e d e, ό.π., 7 κ.ε.).

ισχύει για όλες τις περιπτώσεις ιππέων που εξετάσαμε, εκτός από αυτή της πίσω πλευράς του 47, όπου υπάρχει διάκριση του έφιππου θεού από το θνητό αρματηλάτη. Ο τιμώμενος, λοιπόν, νεαρός έφιππος σε κίνηση ή σε στάση πηγαίνοντας ή επιστρέφοντας από το κυνήγι, απασχόληση ιερή¹, αφηρωίζεται και αποκτά ιδιότητες θεϊκές. Στις ταφικές συνήθειες των Ελλήνων είναι διάχυτος ο αφηρωισμός των νεκρών προσώπων, όπως διαπιστώνεται από σημαντικό αριθμό μνημείων². Στη ρωμαϊκή εποχή ο χαρακτηρισμός του νεκρού σαν «ήρωα» έχει τόση διάδοση στον ελλαδικό χώρο και στις μικρασιατικές περιοχές, ώστε μερικές φορές αναφέρεται σε ανάγλυφα αφιερωμένα σε γυναίκες, ενώ παράλληλα εμφανίζεται και στα ανάγλυφα που προέρχονται από τη Θράκη, γεγονός που σχετίζεται άμεσα με τις θρησκευτικές δοξασίες των φύλων αυτών. Ο Κύριος ή 'Ηρωας³, θεός του κυνηγιού, του πολέμου και της ζωής, ιδεατά ενσαρκωμένος στην παράσταση του ιππέα, συνδέεται άμεσα με τη λατρεία των ψυχών και την πίστη των Θρακών για μεταθανάτια ζωή. Εξαιτίας της πολυσήμαντης φύσης του, ο έφιππος 'Ηρωας συγκριτίζεται συχνά με ελληνικές θεότητες και μεταμορφώνεται ανάλογα με τις ιδιότητες που αποκτά⁴. Σε τρεις από τις παραστάσεις της

1. Η επιτυχής διεξαγωγή του κυνηγιού θεωρείται σ' όλον τον αρχαίο κόσμο πράξη ηρωική. Στα ρωμαϊκά χρόνια αποκτά ιδιαίτερη σημασία (βλ. σχετ. J. F i n k, *Der gross Jäger*, RM 76(1969) 248-9, F. C u m o n t, *Recherches sur le symbolisme funéraire des romains*, Paris 1966², 64 κ.ε.

2. Για τους τύπους που δηλώνεται ο αφηρωισμός βλ. σχετ. W. H. R o s c h e r, *Hero* MI. 1965 col 2556. Γενικά για τη λατρεία του Ηρωα: L. R. F a r n e l l, *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*, London 1970³, 291 κ.ε., R. T h ö n g e s S t r i n g a r i s, *Das griechische Totenmahl*, AM 80 (1964) 62 κ.ε., K. R h o m a i o s, *Tegeatische Reliefs*, AM 39 (1914) 189 κ.ε., P. M. F r a s e r, *Rhodian Funerary Monuments*, Appendix: *Hero or Mortal*, 77, και G. K a z a r o w, RE IV, A1 col 483.

3. Για την ετυμολογία της λέξης βλέπε E. K o u r i l a s, *Heraclea sacra*, «Θρακικά» 17 (1942) 405-418, και γενικά για την έννοια της λέξης: P a u l y - W i s s o w a, RE IV, G. K a z a r o w, col. 486, E. W i l l, ό.π., 80.

4. Ταυτίζεται με τον Απόλλωνα, Ασκληπιό ή τον Διόνυσο, σπανιότερα με τον Πλούτωνα, ή τον Αρη, ή εικονίζεται δίπλα στον Δία και κάποτε ο τύπος του χρησιμοποιείται για τους Διόσκουρους. Βλ. σχετ. K a z a r o w, RE Suppl. III, *Heros* col. 1138, Δ. Σ α μ - σ ά ρ η s, 'Ο έξελληνισμός της Θράκης κατά την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα, Θεσσαλονίκη 1980, 219, I. V e n e d i k o v, *Le syncrétisme religieux en Thrace en époque romaine*, AAP-SA 1962, 153-166.

'Άλλοτε εμφανίζεται με χαρακτηριστικά ανατολικών λατρειών του Μίθρα και του Σαβάζιου και σε μια σειρά ανάγλυφων συνοδεύει την Κυβέλη. Βλ. σχετ. I. V e n e d i k o v, ό.π., P. T s o n t s c h e f, *Un monument du syncrétisme religieux en Thrace*, RA 44 (1954) 15 κ.ε., C. P i c a r d, *Sabazios dieu thrakophrygien, Expansion et aspect nouveaux de son culte*, RA II, 2 (1961) 129-176, και A. z. M i l c e v, *La plaque votive de Sabazios de Plovdiv*, «Archeologia» 3 (1978) 23. Επίσης για την Κυβέλη: A l e x. S t e f a n,

Βέροιας ταυτίζεται με τον Ηρακλή, ενώ σε δύο με τον Ερμή. Ο συνδυασμός του Θράκα ιππέα με τον Ηρακλή και τον Ερμή, η λατρεία των οποίων είναι πλατιά διαδομένη σ' όλη τη Μακεδονία¹ και μάλιστα σε ταφικά μνημεία, είναι μια καθαρά τοπική παραλλαγή του τύπου του Θράκα θεού, αφού στην «πατρίδα» του σπάνια συγκρητίζεται με τις θεότητες αυτές και όταν αυτό συμβαίνει τα ανάγλυφα είναι αναθηματικά². Ετσι, όσο κι αν οι έφιπποι άνδρες της Βέροιας απεικονίζουν πολίτες της³ σε έναν τύπο που αναμφίβολα προέρχεται από το νοτιοελλαδικό χώρο, άλλο τόσο δεν θα μπορούσαμε ν' αρνηθούμε τη σχέση τους με τα τρεις χιλιάδες περίπου θρακικά ανάγλυφα⁴, μια σχέση που στη Βέροια εντοπίζεται στην ταφική μόνο τέχνη κυρίως από το τέλος του 2ου αι. μ.Χ. κ.ε. Εξάλλου, ο εξαιρετικά μεγάλος αριθμός των παραστάσεων από τη Θράκη, που εμφανίζονται σε μικρό σχετικό χρονικό διάστημα (από τις αρχές του 2ου αι. μ.Χ. μέχρι το τέλος του 3ου αι. μ.Χ.), δεν θα πρέπει να αποσυσχετισθεί από το ρόλο των Θρακών στη ρωμαϊκή στρατιωτική πολιτική⁵ της εποχής, εφόσον μάλιστα η ακτίνα επιρροής αυτού του εικονογραφικού τύπου διαπιστώνεται ως το Δούναβη και το Ρήνο⁶. Η γειτονική στη θρακική περιοχή Βέροια δέχεται άμεσα τις

Problèmes du syncrétisme religieux concernant le Cavalier Thrace en Dobroudja à l'époque romaine, «Actes du II Congrès Inter. de Thracologie», 1976, 289-299, εικ. I, II, IV.

1. Βλέπε σχετ.: S. D ü l l, ό.π., 123, και της ίδι α ς, Die Götterkulte Nordmakedoniens, München 1977, 88,95. Επίσης H. W r e d e, ό.π., 54 κ.ε., καθώς και A ι κ. Ρ ω μ ι ο π ο ύ λ ο υ, Τυχαία ευρήματα εκ της ΙΔ' Αρχαιολογικής Περιφέρειας (Δυτ. Μακεδονία), ΑΕ 1969, παράρτημα, 2-3, εικ. 1.

2. Ο συγκρητισμός Ερμή και Θράκα ιππέα δεν είναι συνηθισμένος. Ο πρώτος που συσχέτισε τις δύο θεότητες ήταν ό D e t s c h e n, Otsernik na religiata na drevnite Traki, ο οποίος υποστήριξε την ταύτισή του με τον ήρωα Ρήσο. Την άποψη δέχθηκε και ο K. A π ο σ τ ο λ ί δ η ς, Περί του Θρακός Ιππέως ή του Κυρίου Ήρωος, «Αρχείο Θρακικού και Λαογραφικού Θησαυρού» 6 (1934-40) 1 κ.ε. Ωστόσο τα μνημεία με τις ανάλογες παραστάσεις, αρχικά, έλειπαν παντελώς και σήμερα είναι ελάχιστα: βλ. σχετ. Δ. Σ α μ σ ά ρ η ς, ό.π., 221, και A l e x. S t e f a n, ό.π., 294.

3. Βλέπε σχετ. Φ. Π έ τ ρ α ς, «Θράξ ιππέας», «Πρωτοβούλγαροι», και παράδειγμα προς αποφυγήν, «Μακεδονικά» 14 (1974) 387-392, του ίδι ο υ, Some Pictures of Macedonian Riders as Prototypes of the Thracian Rider, «Pulpudeva» 2 (1976) 192-204. Επίσης του ίδι ο υ, Semaines Philippopolitaines de l'histoire et de la culture Thrace, «Μακεδονικά» 16 (1976) 351-356.

4. Για τον αριθμό των ιππέων σχετική ανακοίνωση Z l. G o ς e v a, Données épigraphiques sur les dédicateurs de Cavalier Thrace de la province de la Mésie, στο 8ο Συνέδριο Επιγραφικής (περιλήψεις Συνεδρίου, 62).

5. Βλ. σχετ. F r. K i e c h l e, Die «Taktik» des Flavius Arrianus 45 Ber., RGK, 1964, συγκεκριμένα στη σ. 117 κ.ε., όπου το κεφ. «Die Rolle der Thraker in der römischen Reiterei».

6. Για τις επιδράσεις αυτές βλέπε: P. N o e l k e, Römische Grabsteine der Rheinzone mit Barbarendarstellungen, «Rhein Mus. Bonn» 1 (1972) 10-12, και H. G a b e l m a n n,

επιδράσεις από τις θρησκευτικές και εθιμικές αντιλήψεις των Θρακών. Οι δημιουργοί του εργαστηριακού κύκλου της πόλης αυτής, κρατώντας την παράδοση αιώνων συνεχίζουν την παραγωγή σημαντικών έργων και στη ρωμαϊκή εποχή, χωρίς να αντιστέκονται όμως και στις νέες τάσεις που κατακλύζουν την πρωτεύουσα του Κοινού των Μακεδόνων, ακολουθώντας το γενικό ρεύμα της εποχής και αναμειγνύοντας στοιχεία και ιδέες στην προσπάθειά τους να κατασταλάξουν κάπου.

Ταυτόχρονα, ένα μεγάλο και πολυάνθρωπο κέντρο¹, όπως ήταν η πόλη αυτή, που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην τέχνη της περιοχής, τόσο στα ελληνιστικά όσο και στα ρωμαϊκά χρόνια, ήταν φυσικό να διατηρεί ορισμένες καλλιτεχνικές αξίες. Η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει παραστάσεις σ' έναν τύπο που έμεινε μέχρι και την ύστερη αρχαιότητα ατόφια ελληνικός. Πρόκειται και πάλι για αφηρωστικά ταφικά ανάγλυφα, όπως αποδεικνύεται από την επιγραφή στην κύρια πλευρά του βωμού 44. Ο «ιππέας» αυτής της ομάδας στέκεται πλάι στο άλογο, το κρατά από τα γνία του ή χαϊδεύει τη χαιτή του. Σέ δύο περιπτώσεις κρατά ξίφος (44, 1 και 2), σε μια κρατά ρόπαλο (44, 3).

Τρία από τα ανάγλυφα, που βρίσκονται όλα στον ίδιο βωμό 44, είναι πανομοιότυπα, αλλά όχι και σύγχρονα. Τα δύο, της κύριας και της δεξιάς πλευράς, που έχουν ανεπαίσθητες διαφορές μεταξύ τους, ως προς τον κεντρικό άξονα και την αναλογία του εικονιζόμενου βωμού σε σχέση με το σώμα της μορφής, πέρα από την εξαιρετική τους ποιότητα στο πλάσιμο των όγκων, μαρτυρούν και τη μεγάλη ικανότητα ενός έμπειρου καλλιτέχνη να προσαρμόζει το ίδιο σχέδιο στις δύο διαφορετικού πλάτους πλευρές του βωμού. Τα κλασικιστικά στοιχεία που έχουν επιτρέπουν μια χρονολόγηση στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ., εποχή άνθησης της τέχνης² γενικά, που χαρακτηρίζεται από μια παλινδρόμησή της σε κλασικά πρότυπα. Για το τρίτο ανάγλυφο, της πίσω πλευράς του 44 θα προτεινάμε μια μεταγενέστερη χρονολόγηση. Παρόλο ότι το ανάγλυφο σε όλες του τις λεπτομέρειες αντιγράφει τα άλλα δύο, ο τεχνίτης πρέπει να 'ναι διαφορετικός, η κατασκευή του πιο ύστερη χρονικά και πιθανόν από κάποια δεύτερη χρήση του ταφικού μνημείου. Η παράσταση ακολουθεί ως ένα σημείο με πιστότητα το σχέδιο της κύριας όψης, ενώ η αδυναμία που παρουσιάζει στις αναλογίες, και στην

Römische Grabmonumente mit Reiterkampfszenen in Rheingebiet, «Bonner Jahrb.» 17 (1973) 156 κ.ε. Επίσης για παραστάσεις ιππέων βλέπε εργασία της M. Schlieerma-cher στον Boreas, ό.π., 85 κ.ε.

1. Λουκιανός Λούκιος ή περί Όνου, VIII, 34.

2. Βλέπε σχετικά με την τέχνη της εποχής D. Strong, Roman Art, London 1976, 107 κ.ε.

απόδοση όγκων και, προπαντός, η μορφολογική διαφοροποίηση του εικονιζόμενου σε μια προσπάθεια, ίσως, να δηλωθεί η καταγωγή του, το επάγγελμά του ή απλά και μόνο η ηλικία του, κάνει το ανάγλυφο να ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα. Τα γνωρίσματα της μορφής, τα κοντά φουντωτά μαλλιά, τα γένεια, το ρόπαλο και οι ενδρομίδες ή αναξυρίδες είναι χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να δοθούν σε κάποιο «βαρβαρικής» καταγωγής άτομο. Ωστόσο, απάντηση, σχετικά με τον τόπο προέλευσης του παριστανόμενου άνδρα, δύσκολα δίνεται, δεδομένου ότι στα αντίστοιχα έργα «Θρακῶν ἰππέων» λείπει ο ενιαίος τρόπος ενδύσεώς τους¹. Η υπόθεση ότι πρόκειται για Θράκα, παρόλο ότι είναι πιθανή, δεν επιβεβαιώνεται, αφού απουσιάζει κάποια διαφωτιστική επιγραφή και ο εικονογραφικός τύπος της μορφής δεν είναι ο καθιερωμένος, δηλ. έφιππος άνδρας και όχι συνοδός αλόγου.

Το ανάγλυφο της πρόσοψης του βωμού 47 είναι παρόμοιο στυλιστικά με αυτά της κύριας και δεξιάς πλευράς του 44, όμως κατώτερο τεχνοτροπικά και πιο αδύναμα αποδοσμένο, έτσι ώστε να μας οδηγήει σε μια χρονολόγηση προς το τρίτο τέταρτο του 2ου αι. μ.Χ. Για τη χρονολόγηση της τελευταίας παράστασης της β' ομάδας, αυτής στο βωμό που βρίσκεται στο βορειοανατολικό τμήμα του τείχους, βοηθά ο τύπος των γραμμάτων της επιγραφής, έτσι ώστε να τοποθετήσουμε το ανάγλυφο στο πρώτο μισό του 3ου αι. μ.Χ.

Οι περιπτώσεις ανάγλυφων με ανδρικές μορφές πλάι στο άλογο, στην εποχή αυτή και από την περιοχή της Θράκης, είναι μεμονωμένες, ενώ συχνότερα συναντώνται σε περιοχές του ελλαδικού χώρου², στη Βοιωτία, στη Θεσσαλία, στην Αττική και στη Μ. Ασία. Σε μια από τις δύο γνωστές παραστάσεις, σε επιτύμβιες στήλες, από την περιφέρεια του Prilep, στη βορειοδυτική Μακεδονία, αναγνωρίστηκε ο τύπος του Θράκα ἰπέα³. Η άποψη ωστόσο αντικρούεται με τη επιχείρημα, ότι εικονογραφικά ο τύπος είναι πλησιέστερος με τις απεικονίσεις Διοσκούρων⁴ και συνεπώς είναι πιθανό-

1. Σχετικά με θρακική ενδυμασία βλέπε πηγές: Η ρόδοτος VII 75, Ξενοφών, Αναβ.: VII, 42, Πλούταρχος, Αιμ. Παύλ. 5. Επίσης το άρθρο της V. Gerasimova - Τομοβα, *Le vêtement d'homme Thrace de la vallée de la Stuma moyenne de l'époque romaine*, «Archeologia» 4 (1981) 36 κ.ε.

2. Βλέπε σχετ. M. Schliegmacher, ό.π., 90, σημ. 137. Στον κατάλογο του G. Kazanow, ό.π., μόνο ένας, ο 481, είναι δίπλα στο άλογό του. Για παραδείγματα από τη Μ. Ασία βλέπε στον Pfuhl - Möbius, ό.π., τους αρ. 1429-1450.

3. S. Düll, *Götterkulte in Nordmakedonien*, München 1977, 115. Την άποψη υποστήριξε ο N. Vuliš, που δημοσίευσε το ανάγλυφο, ενώ η Düll φαίνεται, χωρίς να το λέει ξεκάθαρα, ότι δεν τη δέχεται. Επίσης ο I. Venedikov, ό.π., και ο E. Will, ό.π., 68-70, είναι κατηγορηματικοί σχετικά με την απαικόνιση του ἰπέα πάνω στο άλογο. Ωστόσο στο Roscher ML, στ. 2560, ο Θράκας ἰπέας αναφέρεται τόσο πλάι στο άλογο όσο και πάνω του.

4. F. Chaponthier, *Les Dioskures au service d'une Déesse*, Paris 1938, 281, και

τερο να αποτελεί κάποια παραλλαγή τους. Στο μακεδονικό χώρο είναι αρκετά διαδομένη η λατρεία των δίδυμων θεών, ωστόσο όμως αυτός ο εικονογραφικός τύπος, γνωστός στην ελληνική τέχνη από τα πολύ πρόαιμα χρόνια, έχει μια ευρύτερη χρήση σε διάφορα μνημεία και ιδιαίτερα σε απεικονίσεις ηρώων σε κλασικά ή ελληνιστικά ανάγλυφα, κυρίως αναθηματικά.

Η ταφική χρήση της παράστασης δημιουργεί ορισμένα ερωτηματικά σχετικά με την ιδιότητα του εικονιζόμενου, εφόσον ο χαρακτηρισμός του ιππέα δεν περιγράφει κυριολεκτικά την παριστανόμενη ανδρική μορφή, που όντας δίπλα στο άλογο διαφοροποιείται σαφώς από την έφιππη. Η παραλλαγή αυτή, ως προς τη θέση της μορφής, στοιχείο που θα μπορούσε να σχετίζεται με την καταγωγή, και την κοινωνική τάξη ή το επάγγελμα του εικονιζόμενου, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την ερμηνεία που δίνεται στην παράσταση. Πρόκειται, άραγε, για τον ίδιο το νεκρό που οδηγεί στον τάφο το άλογό του¹, αχώριστο σύντροφό του στην επίγεια ζωή, είναι μια σκηνή που υπαινίσσεται κάποιο τελετουργικό, πριν ή μετά την ταφή, ή είναι εντελώς ιδεαλιστική απεικόνιση του τιμώμενου; Η ερμηνεία δεν είναι εύκολο να δοθεί, δεδομένου ότι οι πληροφορίες που μας παρέχουν τα μνημεία είναι ανεπαρκείς. Στην περίπτωση των ανάγλυφων της β' ομάδας που εξετάζουμε θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε μια περίπτωση, αυτή της πίσω πλευράς του 44, όπου γίνεται προσπάθεια να αποδοθούν ατομικά φυσιολογικά χαρακτηριστικά. Έτσι και για την ομάδα αυτή, όπως συμβαίνει και με τις έφιππες μορφές, ισχυρότερη είναι η άποψη ότι στα ανάγλυφα παριστάνεται ο ίδιος ο νεκρός αφηρωισμένος. Σημειώνουμε επίσης ότι τα συμβολικά στοιχεία² που συνοδεύουν τον ιππέα, ο βωμός, το φίδι, το δένδρο, ο δούλος, μπορούν, χωρίς διάκριση, να υπάρχουν στον ένα ή στον άλλο τύπο, τον έφιππο ή το συνοδό του αλόγου, όπως άλλωστε βρίσκονται και σε πολλά αφηρωστικά ελληνικά ανάγλυφα.

Οι ιππείς, λοιπόν, και των δύο ομάδων που μας απασχόλησαν, έχουν κοινή ταυτότητα και αποτελούν ένα σύνολο ιππέων-ηρώων, φαινόμενο

Paul y - Wissova, RE, Dioskuren, στ. 1102, και Κάβειροι, στ. 1414. Επίσης F. Will, ό.π., σ. 89 κ.ε., και S. D ü ll, ό.π., σ. 112 κ.ε. Για την ανάμειξη στοιχείων «Θράκα ιππέων» και «Διοσκούρων» βλέπε και την παρατήρηση της X. Κο υ κ ο ύ λ η - Χ ρ υ σ α ν θ ά κ η στο ΑΔ 25 (1970), Χρον. Β², 399, πίν. 334β.

1. Για το συμβολισμό του αλόγου βλ. I. M a l t e n, Das Pferd in Tofenglauben, JdI 29 (1914) 179 κ.ε., K. R h o m a i o s, Tegeatische Reliefs, AM 39 (1914) 189 κ.ε., και F. Langenfas - Vuduroglou, Mensch und Pferd auf griechisch Grab- und Votivsteinen, München 1973.

2. Για τα συμβολικά στοιχεία βλ. R. F. H o d d i n o t t, The Thracians, Spain 1980, chapt. 12, 169, 175, 188, και N. G e o r g i e v a, ό.π., 113.

που εμφανίζεται και σ' άλλες περιοχές της ρωμαϊκής επικράτειας. Η διαπίστωση αυτή, ότι πρόκειται για σύνολο ιππέων-ηρώων, δημιουργεί το εύλογο ερώτημα, όσον αφορά την εικονογραφική διαφοροποίηση που επιδιώκεται στις δυο ομάδες και το κριτήριο που καθορίζει κάθε φορά την επιλογή του ενός ή του άλλου τύπου. Τα στοιχεία που θα βοηθούσαν στην επίλυση του προβλήματος είναι ανεπαρκή και αποσπασματικά. Οι επιγραφές σπάνια είναι διαφωτιστικές και οι πηγές ανύπαρκτες, με αποτέλεσμα να αποκλίνουμε περισσότερο προς την άποψη της τυχαίας επιλογής του τύπου από τον τεχνίτη, ή της διάθεσης του εκάστοτε παραγγελιοδόχου, αφού οι πληροφορίες από τα ίδια τα μνημεία είναι μεμονωμένες. Ενδεικτικά αναφέρουμε δύο ανεπίγραφες ταφικές στήλες ρωμαϊκών χρόνων που βρέθηκαν¹ σε περιοχή της βορειοδυτικής Μακεδονίας και σήμερα εκτίθενται στο Μουσείο της Φλώρινας.

Στην πρώτη με αρ. ευρ. Μ. Φλώρινας 105 εικονίζεται «Θράκας ιππέας» προς τα δεξιά με γλαμύδα και χιτωνίσκο. Μπροστά του υπάρχει βωμός με φωτιά, δένδρο και φίδι γύρω του και κάτω από το άλογο σκύλος. Πίσω από το βωμό διακρίνεται ο κάπρος τον οποίο ετοιμάζεται να ακοντίσει ο ιππέας. Η επιγραφή αναφέρει:

Πάρομος Μενάνδρου τελε|υτά ει [τών] Κ' στ[ρα]τιώτης ιπ|ιπέυς ετη Δ'.

Στη δεύτερη με αρ. ευρ. Μ. Φλώρινας 103 εικονίζονται τρεις πρωτομές και κάτω από αυτές ανδρική μορφή όρθια, πλάι στο άλογο, κρατώντας το από τα ηνία. Στα δεξιά υπάρχει η επιγραφή:

*Κρισπέινα ζ|ιώνουσα εαν|τής και θυγατρ|ός Αλκιμάχ|ης και υιού στ|ρα-
τιώτου Αντ|ωνείνου τε|θνεώτος| μνείας χάριν.*

Και τα δύο ανάγλυφα αφιερώνονται σε στρατιώτες, με τη διαφορά ότι αυτός της στήλης 105 είναι στρατιώτης ιππέας, όπως δηλώνεται από την επιγραφή και την παράσταση. Ωστόσο, σε μερικά ανάγλυφα της ίδιας εποχής από τη Θράκη και τη Μ. Ασία, με έφιππους άνδρες, δηλώνεται απλά η ταυτότητα του «στρατιώτη»². Συνεπώς ο τρόπος διαφοροποίησης στα ανάγλυφα της Φλώρινας με βάση τις επιγραφές δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί καθοριστικό κριτήριο απόδοσης του εικονογραφικού τύπου. Αξιοσημείωτο πάντως είναι, ότι σε κανένα από τα γνωστά ανάγλυφα ιππέων του ελλαδικού ή θρακικού χώρου, που συνοδεύονται από κάποια επιγραφή, δεν ανα-

1. Βρέθηκαν στις Πέτρες Αμυνταίου Φλωρίνης. Βλέπε σχετ. Ν. Γ. Παπαδάκης, Εκ της 'Ανω Μακεδονίας, «Αθηνά» 25 (1913) 430-431.

2. Βλέπε G. Kazanow, ό.π., τους αρ. 208, 599, 602, 604, 618, 858, 869, 936, 957, και στον P f u h l - M ö b i u s, ό.π., τους αρ. 1285, 1313, 1398, 1400, 1401.

φέρεται άλλη ιδιότητα, παρά μόνο του «στρατιώτη», όπου αυτή δηλώνεται, και σπάνια του «στρατιώτη ιππέα», όπως στο συγκεκριμένο παράδειγμα της Φλώρινας.

Βέβαια σε ό,τι αφορά τις εικονογραφικές παραλλαγές του «ιππέα» θα μπορούσαν να γίνουν κάποιες υποθέσεις, όπως λόγου χάρη, ότι ο νεκρός απεικονίζεται έφιππος, σε περίπτωση που έχει πεθάνει σε μάχη ή είναι «ιππέας» «εν ενεργεία», και συνοδός, αφού έχει παύσει να υπηρετεί στους ιππείς. Ή ακόμη θα μπορούσε να συσχετίσει κανείς την επιλογή του εικονογραφικού τύπου με τις γενικότερες φιλοσοφικές θεωρήσεις και τις θρησκευτικές δοξασίες του αναθέτη ή τη στάση μιας κοινωνικής ομάδας απέναντι στη μεταθανάτια ζωή. Οι απόψεις όμως αυτές, καθώς και άλλες, που απλά ως εικασίες θα μπορούσαν να διατυπωθούν, αφήνουν ανοικτό το πεδίο της έρευνας και μόνο νέα επιγραφικά δεδομένα θα ενίσχυαν ή και θα τεκμηριώναν, ίσως, κάποια συγκεκριμένη άποψη.

ΙΖ' Εφορεία Αρχαιοτήτων Έδεσσας
Μάρτιος 1983

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ

RÉSUMÉ

P o l y x e n i A d a m - V e l e n i, Cavaliers sculptés sur des autels en relief de Veroia.

Dans la présente étude sont publiées onze représentations de Cavaliers figurant sur le côté principal ou même sur les côtés secondaires de sept autels tombaux provenant de la ville de Veroia. Il s'agit d'un ensemble de Cavaliers-Héros qui tous datent du milieu du 2ème siècle de notre ère jusqu'à la première moitié du 3ème siècle de n.è., à l'exception d'un Cavalier-Héros qui est un peu antérieur.

Suivant la place du héros, à cheval ou à côté de lui, les représentations sont divisées en deux groupes dont les prototypes sont d'anciens reliefs de la Grèce ou de l'Asie Mineure.

Au premier groupe (des Cavaliers à cheval) appartiennent six représentations de Cavaliers dont les quatre présentent quelques éléments semblables à ceux des groupes du Cavalier thrace. Celles des représentations qui datent de la 1ère moitié du 3ème siècle de n.è. portent des ressemblances bien plus évidentes. Mais en même temps les cavaliers du 1er groupe ont quelque traits de la tradition grecque qui les différencient des cavaliers de la région de la Thrace.

Au 2ème groupe appartiennent des représentations de cinq «cavaliers» qui se tiennent à côté de leur cheval, nus ou habillés. Le modèle est habituel à la représentation du jeune homme héroïsé, en ce qui concerne des reliefs grecs de l'art de l'époque classique et hellénistique et il ne se rencontre pas à des reliefs de la Thrace ou d'autres régions des départements ouest de l'empire romain.

A la fin on tente de situer des différences des deux groupes en même temps que de formuler d'éventuelles suppositions sur les raisons qui conditionnent le choix du modèle représentant le héros à cheval ou à côté de lui.